

Karolina Tybuchowska-Hartlińska

**PARTYCYPACJA OBYWATELSKA
NA POZIOMIE LOKALNYM**

Wprowadzenie

Samorząd terytorialny jest efektem decentralizacji każdego demokratycznego państwa. Istotą jego funkcjonowania jest współdecydowanie państwa wraz ze społeczeństwem, co związane jest z realizacją przez jednostki samorządu terytorialnego własnych potrzeb niezbędnych do funkcjonowania danej zbiorowości, jak również wypracowanie przez mieszkańców umiejętności współistnienia w zbiorowości [Słobodzian 2011: 214].

Podstawę każdego demokratycznego państwa stanowi partycypacja mieszkańców w podejmowaniu decyzji dotyczących ważnych dla nich kwestii. W literaturze przedmiotu, oprócz demokratycznego wyboru władz, wymienia się następujące instytucje demokracji bezpośredniej: referendum, plebiscyt, konsultacje, inicjatywę ludową, zgromadzenie ludowe, weto ludowe, odwołanie (recall) oraz budżet partycypacyjny [Rachwał 2010: 96].

Główną formą uczestnictwa obywateli w życiu publicznym są wybory. Wybory samorządowe odgrywają znaczącą rolę we współczesnych demokracjach. Obok elekcji parlamentarnych i prezydenckich, stanowią o poziomie demokracji danego państwa, a także o poziomie społeczeństwa obywatelskiego [Tybuchowska-Hartlińska 2009: 219]. Kluczowym zagadnieniem dla rozwoju demokracji, w tym demokracji lokalnej jest formowanie się i ciągła aktywność społeczności, która nazywana jest społeczeństwem obywatelskim [Gąciarz 2004: 65]. W systemie demokratycznym obywatel ma prawo do wyrażania swoich preferencji w drodze procedur przewidzianych przez powszechnie obowiązujące prawo, co może skutkować podjęciem decyzji [Kasaniuk 2003: 135-140].

Prawo, jakie posiadają członkowie wspólnoty samorządowej, to aktywny udział w życiu publicznym. Rozwój samorządności umożliwia społecznościom lokalnym udział w sprawowaniu władzy. Władza ta ma nie tylko zaspokajać aktualne potrzeby mieszkańców, ale także wspierać rozwój gospodarczy,

cywilizacyjny i kulturowy. Wynika więc z tego, że społeczności lokalne powinny rządzić się, w szeroko pojmowanym, samodzielnym stopniu. Stopień ten jednak muszą wypracować sami, czyli nauczyć się korzystać z lokalnej demokracji i lokalnych instytucji [Pokładecki 2004: 126-135].

To właśnie uczestnictwo stanowi istotę mikrodemokracji, jest ono rozumiane jako umyślne i świadome zaangażowanie obywateli poza procesami wyborczymi, tworzące decyzje polityczne. Samo „uczestnictwo, właściwe i sensowne polegać ma na osobistym udziale, aktywnym i chętnym włączaniu się” [Sartori 1998: 148] we wszystkie inicjatywy, które mają miejsce na określonym terenie.

„Uczestnictwo obywateli w życiu politycznym stanowi jedną z najważniejszych cech demokracji”, a im wyższy stopień tego uczestnictwa wśród obywateli, tym silniejszy proces legitymizacji władzy, a co za tym idzie, podwyższenie stopnia demokratyczności systemu. [Sasińska-Klas 2008: 37, Żukowski 2004: 226]. Mobilizacja takiego typu wymaga nie lada wysiłku, ponieważ zmusza obywatela do aktywności poprzez dokonanie analizy otaczającego go świata oraz dokonania konkretnego wyboru. To niejednokrotnie połączone jest ze zdobyciem określonej wiedzy na temat mechanizmów zachodzących w polityce oraz określeniem indywidualnych celów związanych z systemem politycznym, w obrębie którego funkcjonuje, tym bardziej, jeśli jest to lokalny (endogenny) system polityczny¹ [Sasińska-Klas 2008: 37]. Podstawową formą tak rozumianego uczestnictwa jest cykliczny udział w wyborach na różnych poziomach zarówno ogólnokrajowych, lokalnych, jak i do Parlamentu Europejskiego [Raciborski 1997: 243].

W szerokim pojęciu demokracji da się wyodrębnić termin demokracji partycypacyjnej. W związku z tym, iż pojęcie demokracji partycypacyjnej jest dość niejasne należy rozpatrywać to pojęcie poprzez pryzmat demokracji bezpośredniej, referendalnej, przedstawicielskiej (pośredniej) i wyborczej [Sartori 1998: 145-150].

„Demokracja partycypacyjna koncentruje się na stopniu, formach i wartości aktywnego zaangażowania obywateli” [Grabowska, Szawiel 2003: 125]. Napotyka ona jednak bariery w postaci niskiej aktywności tychże², w szczególności w referendach i wyborach samorządowych, ale także nieznaczne uczestnictwo w kampaniach wyborczych i innych przedsięwzięciach, które są charakterystyczne dla demokracji [Grabowska, Szawiel 2003: 125-126].

¹ Jako najbardziej powszechne formy uczestnictwa wyborczego autorka wymienia za Markiem Żmigrodzkiem: udział w wyborach i referendach, uczestnictwo w kampaniach wyborczych, członkostwo w kampaniach politycznych i udział w ruchach społecznych, indywidualny kontakt z politykami.

² Przeciwnościem aktywności wyborczej jest bierność wyborcza. Niegłosujących obywateli zwykło się nazywać non-voters [Markowski 1992, 1993].

Jednymi z podstawowych form demokracji bezpośredniej stosowanych w samorządzie terytorialnym są referenda i konsultacje mieszkańców. Nie można również zapominać, iż wybory do organów wykonawczych i uchwałodawczych należy zaliczyć również do tej kategorii. Wybory do samorządu terytorialnego zyskują na znaczeniu, choć uważa się, iż pod względem ważności zajmują one trzecia pozycję zaraz po wyborach prezydenckich i parlamentarnych (mierząc ich ważność na podstawie frekwencji wyborczej), a ranga wyborów do samorządu terytorialnego w świadomości obywateli wzrasta [Boguszewski, Kowalczyk 2010: 37]. Na wyborach do władz lokalnych i regionalnych przestaje bowiem ciężać piętno wyborów drugiej kategorii (second-order elections) [Wojtasik 2010: 253-269].

Dużą rolę w budowaniu społeczeństwa partycypacyjnego w przestrzeni lokalnej odgrywają zebrania mieszkańców – zebrania wiejskie³ (zebrania mieszkańców⁴ w pozostałych jednostkach osiedlach i dzielnicach są zjawiskiem incydentalnym, gdyż są formą fakultatywną). Ze względu na rolę, jaką odgrywają w Polsce jednostki pomocnicze gminy (sołectwa, dzielnice, osiedla i inne), znaczenie zebrań mieszkańców dla demokracji bezpośredniej jest nie do przecenienia [Michałowski 2010: 56]. „Autentycznego samorządu terytorialnego nie można urzeczywistniać bez partycypacji w nim społeczeństwa w formach bezpośrednich. Zaliczyć do nich można przede wszystkim wybory bezpośrednie oraz referenda obligatoryjne i fakultatywne” [Tamże 2010: 57].

Możliwość aktywnego uczestnictwa w życiu własnej wspólnoty dała ustawa o samorządzie gminnym oraz o funduszu sołeckim. Dzięki zapisom w tych aktach obywatele-członkowie wspólnoty mają możliwość dokonywania wyboru przedstawicieli jednostek pomocniczych, jak również decydowania o wydatkach ponoszonych w ich najbliższej okolicy (częściowy budżet partycypacyjny) [Konopelko 2011]. Jak pokazują badania, zainteresowanie w tym zakresie jest znikome.

„Zgodnie z przyjętymi założeniami koncepcyjnymi samorządu terytorialnego, poprzez aktywność środowisk lokalnych ma się urzeczywistniać idea obywatelskiej partycypacji, w oparciu o liczny współdział członków wspólnoty samorządowej w zarządzaniu własnymi sprawami” [Orłowska-Bednarz 2010: 233].

Pojęcie partycypacji lokalnej to nie tylko aktywność wyborcza, ale również wszelkie formy aktywności, które zostały podjęte w związku z identyfikacją członków wspólnoty, wokół kluczowych dla nich spraw. Przejawy partycy-

³ Art. 36, ust. 1 – Dziennik Ustaw. 2001, Nr 142, poz. 1591, z póź. zm. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.

⁴ Art. 37, ust 1 i 4 – Dziennik Ustaw. 2001, Nr 142... *op. cit.* Statut osiedla (dzielnicy) może ustalić, że w osiedlu organem uchwałodawczym jest ogólne zebranie mieszkańców, w innym przypadku organem uchwałodawczym jest rada osiedla (dzielnicy), w której skład wchodzi nie więcej niż 21 członków.

pacji lokalnej można zatem podzielić na: polityczne – wyrażające się udziałem w wyborach, referendach, wiecach politycznych i innych formach działań mających wpływ na kształt władz lokalnych oraz pozapolityczne – koncentrujące się na sprawach zaspokajania potrzeb różnych grup społecznych zamieszkujących wspólne terytorium” [Kowalik 2010: 88]. Do form partycypacji politycznej⁵ zaliczymy zatem: 1) wybory, 2) referenda, 3) konsultacje oraz 4) wiece, do form partycypacji pozapolitycznej natomiast: wszelkie przejawy aktywności niezwiązane z wyborami.

Jak już wspomniano, istnieją różne formy partycypacji mieszkańców w samorządzie terytorialnym: zaliczymy do nich udział w zebraniu wiejskim, zebraniu rady dzielnicy (osiedla), konsultacje mieszkańców, referendum lokalne, konsultatywe, budżet partycypacyjny czy partycypację deliberatywną.

Niektórzy z badaczy do form uczestnictwa pozapolitycznego w mikro skali zaliczają przynależność do lokalnych struktur partii politycznych, stowarzyszeń oraz kół⁶. Natomiast jako partycypację polityczną uznaje się cykliczne uczestnictwo w głosowaniach⁷. Choć można pokusić się o kolejne stwierdzenie i rozpatrywać udział w wyborach przez pryzmat biernego i czynnego prawa wyborczego. Czyli, ilu obywateli korzysta z możliwości startu w wyborach.

Problematyka podjętych badań

Celem prezentowanych badań jest diagnoza poziomu uczestnictwa w możliwych instytucjach demokracji bezpośredniej funkcjonujących w samorządzie terytorialnym, jak również zakresu korzystania przez obywateli z biernego prawa wyborczego. Rozpatrując kwestię partycypacji na poziomie lokalnym należy przyjąć zindywidualizowaną optykę badawczą, gdyż poziom uczestnictwa w różnych grupach i szczeblach będzie odmienny. Dzięki temu możliwe było sformułowanie poniższych pytań badawczych:

- Jaki jest rozkład uczestnictwa pozapolitycznego w poszczególnych elektoratach?

⁵ Andrzej Antoszewski natomiast podaje definicję partycypacji politycznej jako formy wpływu politycznego obywateli na to kto i w jaki sposób będzie sprawował rządy [1997: 211].

⁶ Demokracja wspólnotowa-uczestnicząca, odwołująca się do form demokracji bezpośredniej, który jest takim „systemem rządów, w którym decyzje polityczne, zarówno szczebla państwowego, jak i lokalnego, są podejmowane w sytuacji bezpośredniego uczestnictwa obywateli w procesie decyzyjnym”. Uczestnictwo to związane jest nie tylko z głosowaniem, ale również jest udziałem w życiu publicznym, przez przynależność i uczestnictwo w stowarzyszeniach, zgromadzeniach, spotkaniach [Nowina-Konopka 2006: 81-82].

⁷ Por. A. Turska-Kawa (2010), *Percepcja istotności wyborów samorządowych a partycypacja polityczna*, [w:] M. Barański, A. Czyż, S. Kubas (red.), *Rola samorządu terytorialnego w modernizacji Polski*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.

- Jaki jest rozkład uczestnictwa politycznego (wybory do sejmu i senatu, do parlamentu europejskiego, do samorządu terytorialnego, do rady sołeckiej, dzielnicy) w poszczególnych elektoratach?
- Jaki jest rozkład uczestnictwa pozapolitycznego w kontekście ideologicznych poglądów politycznych?
- Jaki jest rozkład uczestnictwa politycznego (wybory do sejmu i senatu, do parlamentu europejskiego, do samorządu terytorialnego, do rady sołeckiej, dzielnicy) pozapolitycznego w kontekście ideologicznych poglądów politycznych?

Weryfikacja hipotez

Tabela 1. Rozkład ilościowy i procentowy jednostek, które kiedykolwiek choć raz uczestniczyły w jakimś z poniższych wydarzeń społeczno-politycznych w poszczególnych elektoratach oraz wśród niegłosujących w wyborach parlamentarnych 2011 roku.

	Zebranie sołeckie (wiejskie)		Zebranie dzielnicy (osiedla)		Konsultacje mieszkańców		Referendum lokalne		Razem	
	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent
Platforma Obywatelska	53	18,7	68	23,9	84	29,6	79	27,8	284	100
Polskie Stronnictwo Ludowe	16	33,3	7	14,6	14	29,2	11	22,9	48	100
Prawo i Sprawiedliwość	47	28,0	37	22,0	39	23,2	45	26,8	168	100
Ruch Palikota	20	18,5	31	28,7	32	29,6	25	23,2	108	100
Sojusz Lewicy Demokratycznej	23	39,0	22	37,3	14	23,7	0	0	59	100
Inne	7	25,0	6	21,4	8	28,6	7	25,0	28	100
Nie pamiętam	5	41,7	1	8,3	5	41,7	1	8,3	12	100
Nie głosowałem	53	37,3	26	18,3	41	28,9	22	15,5	142	100

Wybory władz samorządowych mają bezpośredni wpływ na funkcjonowanie lokalnych społeczności. Zainteresowanie tymi wyborami oraz udział w nich plasuje się na zadowalającym poziomie⁸. Jak wygląda natomiast uczestnictwo

⁸ Udział w wyborach, jak również świadomość ważności tego wydarzenia wśród obywateli

Tabela 2. Rozkład ilościowy i procentowy jednostek, które kiedykolwiek choć raz kandydowały w jakichś z wymienionych poniżej wyborów w poszczególnych elektoratach oraz wśród niegłosujących w wyborach parlamentarnych 2011 roku.

	Wybory do sejmiku i senatu		Wybory do Parlamentu Europejskiego		Wybory samorządowe		Wybory do rady dzielnicy (sołectwa)		Razem	
	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent
Platforma Obywatelska	11	16,4	13	19,4	24	35,8	19	28,4	67	100
Polskie Stronictwo Ludowe	0	0	0	0	7	53,8	6	46,2	13	100
Prawo i Sprawiedliwość	4	11,8	4	11,8	11	32,3	15	44,1	34	100
Ruch Palikota	2	6,7	1	3,3	8	26,7	19	63,3	30	100
Sojusz Lewicy Demokratycznej	0	0	7	36,8	7	36,8	5	26,4	19	100
Inne	0	0	2	18,2	6	54,5	3	27,3	11	100
Nie pamiętam	0	0	0	0	0	0	1	100	1	100
Nie głosowałem	0	0	1	7,6	6	46,2	6	46,2	13	100

w innych formach decydowania obywatelskiego? Respondentom zadano pytanie o udział w ustawowo przewidzianych instytucjach demokracji bezpośredniej, czyli o: zebranie wiejskie, zebranie dzielnicy (osiedla), konsultacje mieszkańców oraz o referendum lokalne. Konstrukcja pytania dawała możliwość dokonania wielokrotnego wyboru odpowiedzi w różnych konfiguracjach i udzielenia pozytywnej, jak i negatywnej odpowiedzi na każde z czterech zapytań.

Spośród uzyskanych danych przedstawionych w powyższej tabeli najbardziej popularnymi formami uczestnictwa okazały się konsultacje mieszkańców, kolejne to zebranie wiejskie, zebranie dzielnicy (osiedla) oraz referendum lokalne. W poszczególnych elektoratach największe zainteresowanie uczestnictwem w zebraniu sołectkim oraz zebraniu dzielnicy odnotowano wśród zwolenników Sojuszu Lewicy Demokratycznej (SLD) – 39%. Równie wysokie wartości odnotowano wśród popierających Polskie Stronictwo Ludowe (PSL) – 33,3% oraz Prawo i Sprawiedliwość (PiS) – 28%. Konsultacje mieszkańców zgromadziły zwolenników Platformy Obywatelskiej (PO) – 29,6%, Ruchu

wzrasta [zob.: Boguszewski, Kowalczyk 2010].

Tabela 3. Rozkład ilościowy i procentowy jednostek, które kiedykolwiek choć raz uczestniczyły w jakimś z poniższym wydarzeń społeczno-politycznych w kontekście ideologicznych poglądów politycznych.

	Zebranie sołeckie (wiejskie)		Zebranie dzielnicy (osiedla)		Konsultacje mieszkańców		Referendum lokalne		Razem	
	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent
Lewica	52	23,9	53	24,3	63	28,9	50	22,9	218	100
Centrum	45	26,8	34	20,2	48	28,6	41	24,4	168	100
Prawica	55	19,4	66	23,3	89	31,5	73	25,8	283	100
Nie wiem/ nie potrafię określić	68	35,9	36	18,9	45	23,7	41	21,5	190	100

Palikota (29,6%), PSL (29,2%), SLD (23,7%) oraz PO (23,2%). W ostatniej z form instytucji demokracji bezpośredniej – referendum lokalne – najaktywniej uczestniczyli popierający PO (27,8%), PiS (28,8%) oraz Ruch Palikota (23,2%), natomiast popierający SLD nie brali udziału w tym przedsięwzięciu.

Kolejnym zagadnieniem jest kwestia korzystania z biernego prawa wyborczego, czyli udziału na listach wyborczych. Podobnie jak w pierwszym pytaniu, respondenci mogli dokonać wielokrotnego wyboru spośród zaproponowanych odpowiedzi na zadane pytanie. Biorąc pod uwagę liczbę mandatów, jaka jest do obsadzenia w poszczególnych wyborach, nie powinien dziwić fakt, iż najczęściej z pytanych osób startowało kiedykolwiek w wyborach samorządowych lub do rady dzielnicy (sołectwa). W przypadku wyborów samorządowych największą aktywność przejawia elektorat PSL (53,8%) i SLD (36,8%) oraz PO (35,5%), nieco gorzej na tym tle wypada Ruch Palikota (26,7%) i PiS (32,3%). Do rad dzielnic (sołectwa) największy odsetek aktywności zaobserwowano wśród sympatyków Ruchu Palikota (63,3%), PSL (46,2%) oraz PiS (44,1%). Wysoką wartość wśród zgłoszonych kandydatów w wyborach do Sejmu i Senatu odnotowano w przypadku elektoratu Platformy Obywatelskiej (16,4%), natomiast zwolennicy SLD, niegłoszący lub popierający inną formację, a także ci, którzy nie pamiętają na kogo oddali swój głos – nie startowali nigdy w tychże wyborach. Jak również osoby popierające PSL nigdy nie startowały w wyborach parlamentarnych oraz do Parlamentu Europejskiego. Wśród kandydujących do Europarlamentu najaktywniejsi byli sympatycy SLD (36,8%), PO (19,4%) i PiS (11,8%).

Poziom partycypacji pozapolitycznej w zestawieniu z ideologicznymi poglądami politycznymi nie daje klarownego obrazu sytuacji. Nie moż-

na zatem jednoznacznie odpowiedzieć, która z poszczególnych grup przejawia większą aktywność, gdyż uzyskane wyniki są do siebie bardzo zbliżone. Deklarujący poglądy lewicowe swoją aktywność najmocniej zaznaczyli podczas zebrania dzielnicy (osiedla) (24,3%) i konsultacji mieszkańców (28,9%). Najwięcej osób, które nie potrafiło określić swoich ideologicznych poglądów uczestniczyło w zebraniu wiejskim (35,9%). Natomiast reprezentujący poglądy prawicowe najliczniej obecni byli podczas konsultacji mieszkańców (31,5%) oraz referendum lokalnego (25,8%). Ostatnia z grup – o poglądach centrowych – uczestniczyła licznie w konsultacjach mieszkańców (28,6%), jak również w zebraniu sołeckim (26,8%).

Tabela 4. Rozkład ilościowy i procentowy jednostek, które kiedykolwiek choć raz kandydowały w jakichś z wymienionych poniżej wyborów w kontekście ideologicznych poglądów politycznych.

	Wybory do Sejmu i Senatu		Wybory do Parlamentu Europejskiego		Wybory samorządowe		Wybory do rady dzielnicy (sołectwa)		Razem	
	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent	ilość	procent
Lewica	6	12,3	7	14,3	19	38,8	17	34,6	49	100
Centrum	3	10,0	4	13,3	10	33,3	13	43,4	30	100
Prawica	6	11,1	3	5,6	23	42,6	22	40,7	54	100
Nie wiem/ nie potrafię określić	3	8,3	8	22,2	15	41,7	10	27,8	36	100

Wyniki badań wskazują, iż na wszystkich płaszczyznach poglądów ideologicznych największy odsetek udziału na listach wyborczych odnotowuje się w przypadku wyborów samorządowych oraz do rad sołectw i dzielnic. Spośród wszystkich elektoratów, nie można jednoznacznie stwierdzić, jacy kandydaci przeważają, gdyż otrzymane wyniki są do siebie zbliżone. Korzystanie z biernego prawa wyborczego w przypadku wyborów samorządowych deklarowało 19 (38,8%) osób z elektoratu lewicowego oraz 23 (42,6%) osoby elektoratu prawicowego, podobnie w wyborach do rad dzielnic gdzie 17 (34,6%) osób, które uznały swoje poglądy za lewicowe oraz 22 (40,7%) osoby z poglądami prawicowymi. W przypadku pozostałych wyborów tj. do Sejmu i Senatu oraz do Parlamentu Europejskiego (z uwagi na liczbę dostępnych mandatów), otrzymane wyniki we wszystkich grupach nie przekroczyły 15% (z wyjątkiem tych

respondentów, którzy nie potrafili określić swoich poglądów – 8 osób kandydowało w wyborach do Parlamentu Europejskiego, co stanowiło 22% tychże badanych). Należy jednak zwrócić uwagę na pewne fakty. Po pierwsze – w przypadku wyborów parlamentarnych łącznie do obsadzenia jest 560 mandatów, natomiast do PE tylko 50, to w badanej grupie więcej osób zadeklarowało udział na listach wyborczych do Parlamentu Europejskiego, aniżeli do Sejmu i Senatu. Po drugie – wpływ na taki obraz może mieć również wymóg osiągnięcia ustawowego biernego prawa wyborczego, które w wyborach parlamentarnych i do Parlamentu Europejskiego jest wyższe, w porównaniu z wyborami do organów uchwałodawczych w samorządzie terytorialnym oraz rad dzielnic (sołectw).

Podsumowanie

Stosując bezpośrednie formy uczestnictwa obywatele mają możliwość dokonania oceny urzędujących władz, jak również zwrócenia uwagi na ważne dla nich sprawy, które mają przełożenie na ich życie codzienne. Obywatele nadal nie potrafią w pełni wykorzystać danych im przez państwo przywilejów. Mimo różnorodności instytucji demokracji bezpośredniej oraz możliwości udziału w wyborach poprzez kandydowanie, formy te nie są powszechnie wykorzystywane przez społeczeństwo. W jednostkach samorządu terytorialnego, jak również w przestrzeni ogólnopaństwowej inicjowane kampanie, które angażować mają mieszkańców w sprawy wspólnoty nie przynoszą oczekiwanych efektów, gdyż udział w nich osiąga średnio 20%. Być może szansę zwiększenia udziału obywateli w życiu publicznym należy upatrywać w rozwoju nowoczesnych technologii, które będą pomocne w podejmowaniu rozstrzygnięć [Porębski 2011; Uziębło 2009: 221].

Jednakże otrzymane wyniki badań zrodziły więcej pytań i wątpliwości, aniżeli znalezionych odpowiedzi. Nie do przecenienia jest jednak rola zebrania wiejskiego oraz konsultacji mieszkańców, o czym może świadczyć najwyższy odsetek uczestników w tym przedsięwzięciu. W badaniach zaobserwowano również silną pozycję Polskiego Stronnictwa Ludowego, które uwypukla się w przypadku uczestnictwa w zebraniach wiejskich jak również podczas wyborów samorządowych. Świadczyć to może o nadal silnej więzi elektoratu wiejskiego z tą formacją. Największy udział kandydatów na listach wyborczych zauważono w wyborach samorządowych oraz do rad dzielnic (sołectwa), nie jest to zjawisko zaskakujące, gdyż mandatów do zdobycia w tych wyborach jest najwięcej. Zastanawiający może być jedynie fakt, iż pomimo mniejszej liczby mandatów do obsadzenia w wyborach do Parlamentu Europejskiego, niż w wyborach do Sejmu i Senatu, większość respondentów zadeklarowała udział na listach wyborczych do PE.

Bibliografia:

- Boguszewski R., Kowalczyk K. (2010), *Znaczenie wyborów samorządowych*, [w:] M. Grabowska (red.), *Samorządność – władze lokalne – wybory lokalne*, Warszawa: Centrum Badań Opinii Społecznej.
- Dziennik Ustaw. 2001, Nr 142, poz. 1591, z póź. zm. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym.*
- Gąciarz B. (2004), *Instytucje samorządności. Aktorzy i efekty*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Kasaniuk K. (2003), *Proces decydowania politycznego – teoretyczne podstawy analizy*, „*Studia Polityczne*”, nr 14.
- Konopelko A. (2011), *Demokracja partycypacyjna w samorządzie terytorialnym*, „*Samorząd Terytorialny*”, nr 12.
- Kowalik J. (2010), *Aktywność obywateli w samorządzie gminnym z perspektywy władz lokalnych*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio K*”, Vol. XVII, 1.
- Michałowski S. (2010), *Demokracja bezpośrednia w samorządzie terytorialnym – formy i ich realizacja*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej w Polsce*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Nownia-Konopka M. (2006), *Społeczeństwo informacyjne a teoria demokracji*, [w:] T. Białobłocki et all. (red.), *Społeczeństwo informacyjne. Istota, Rozwój, Wyzwania*, Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Orłowska-Bednarz M. (2010), *Sołectwo jako przykład demokracji bezpośredniej*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej w Polsce*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Pokładecki J. (2004), *Partycypacja obywatelska jako czynnik i miernik rozwoju samorządności terytorialnej*, [w:] S. Michałowski, A. Pawłowski (red.), *Samorząd lokalny w Polsce. Społeczno-polityczne aspekty funkcjonowania*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Porębski L. (2011), *Elektroniczna „Agora”? Nowe technologie informacyjne i komunikacyjne w procedurach demokracji bezpośredniej*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Rachwał M. (2010), *Demokracja bezpośrednia w procesie kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego w Polsce*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
-

- Sartori G. (1998), *Teoria demokracji*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Słobodzian B. (2011), *Instytucje demokracji bezpośredniej w generowaniu społeczności lokalnej*, [w:] M. Marczevska-Rytko (red.), *Stan i perspektywy demokracji bezpośredniej we współczesnym świecie*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Turska-Kawa A. (2010), *Percepcja istotności wyborów samorządowych a partycypacja polityczna*, [w:] M. Barański, A. Czyż, S. Kubas (red.), *Rola samorządu terytorialnego w modernizacji Polski*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.
- Tybuchowska-Hartlińska K. (2009), *Znaczenie wyborów samorządowych we współczesnej demokracji na przykładzie Polski*, [w:] S. Zyborowicz (red.), *W poszukiwaniu modelu demokratycznego*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Uziębło P. (2009), *Demokracja partycypacyjna. Wprowadzenie*, Gdańsk: Wydawnictwo Centrum Badań Społecznych.
- Wojtasik W. (2010), *Drugorzędność wyborów samorządowych w teorii i badaniach empirycznych*, [w:] M. Barański, A. Czyż, S. Kubas (red.), *Rola samorządu terytorialnego w modernizacji Polski*, Katowice: Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”.